

МІЖМОВНІ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ БІЛІНГВІЗМУ В УКРАЇНІ

Л. В. Савченко

Гуманітарний університет "ЗІДМУ", м. Запоріжжя

Контакти між етносами – один з факторів етногенезу, їх вплив на еволюцію мови істотний і проявляється на усіх рівнях мовної системи. Мовна ситуація, що склалася в Україні, досить парадоксальна, оскільки, згідно Конституції, державна мова одна, проте фактично функціонують дві (українська і російська). Білінгвізм (зі значною кількістю генетично Контактів між етносами – один з факторів етногенезу, їх вплив на еволюцію мови істотний і проявляється на усіх рівнях мовної системи. Мовна ситуація, що склалася в Україні, досить парадоксальна, оскільки, згідно Конституції, державна мова одна, проте фактично функціонують дві (українська і російська). Білінгвізм (зі значною кількістю генетично корелятивних, семантично і формально близьких елементів), що формує "мовну політику" засобів масової інформації, характеризується двома діалектично взаємопов'язаними механізмами мовної поведінки, наслідками яких є інтерференція мовних систем і тенденція до гіперкорекції слововживання.

Ключові слова: мовна ситуація, білінгвізм, мовна політика, мовні контакти, комунікація

Межэтнические контакты – один из факторов этногенеза, их влияние на эволюцию языка существенно и проявляется на всех уровнях языковой системы. Языковая ситуация, которая сложилась в Украине, достаточно парадоксальна, поскольку, согласно Конституции, государственный язык один, а фактически функционируют два (украинский и русский). Билингвизм (со значительным количеством генетически коррелятивных, семантически и формально близких элементов), формирующий «языковую политику» средств массовой информации, характеризуется двумя диалектически взаимосвязанными механизмами языкового поведения, следствиями которых являются интерференция языковых систем и тенденция к гиперкоррекции словоупотребления.

Ключевые слова: языковая ситуация, билингвизм, языковая политика, языковые контакты, коммуникация

Interethnic contacts - one of the factors of ethnogenesis, their influencing on language development is essentially manifested exhibited at all levels of language system. The language situation, which is observed now in Ukraine, is rather paradoxical, as according to the Constitution the state language is one, and as a matter of fact operate two (Ukrainian and Russian). Bilingualism (with a significant amount of generically correlative and semantic elements), reshaping « language policy » of mass media, is characterized by two dialectically interdependent gears of language behavior, the consequents of which usage are an interference of language systems and tendency to hypercorrection of the words.

Key words: language situation, bilingualism, language policy, communication

Мова як атрибут етносу, який її породив, співвідноситься з динамікою етногенезу, відображуючи особливості етноценосу, тобто комплексу "структурно-системних цілісностей, які містять поряд з людьми доместикати, ландшафти, взаємовідносини з сусідами – дружні або ворожі, ту чи іншу динаміку розвитку, а також те чи інше сполучення мов та елементів матеріальної і духовної культури" [4,с.148]. Оскільки контакти між етносами – важливий фактор етногенезу, їх вплив на еволюцію мови істотний і проявляється на усіх рівнях мовної системи.

Мовна ситуація в будь-якій поліетнічній державі характеризується складністю та неповторністю своєї конфігурації в кожному конкретному випадку. Це пояснюється багатогранністю соціо-, етнолінгвістичних, а також політичних, соціально-економічних і ряду інших факторів, які визначають її стан в межах єдиної лінгвоекології. Мовна ситуація являє собою певну сукупність функціонально розподілених мовних утворень (окремих мов або форм їх існування), які обслуговують спілкування в адміністративно-територіальному об'єднанні або в рамках етнічної єдності. При цьому важливо підкреслити, що поняття мовної ситуації передбачає розгляд сукупності мов, які обслуговують спілкування в державі як соціально-функціональній ієрархічній системі. Тобто поняття мовної ситуації відображує розподіл мов за сферами соціальної взаємодії та різним рівнем спілкування. У наукових дослідженнях останніх років спостерігається підвищення інтересу до типології мовних ситуацій, що обумовлюється практичними завданнями мовного планування та мовного будівництва, з якими зіткнулися держави на пострадянському просторі, в тому числі й Україна.

На сучасному етапі Україну можна характеризувати як державу національного типу, де наявне чітке протиставлення титульної нації (українців) та національних меншин. Мова титульної нації конституційно закріплена як державна, що означає її введення в усі сфери офіційної комунікації, перш за все на адміністративному рівні, а також у сферу освіти, економіки, культури тощо. Проте процес впровадження української мови в усі сфери суспільного життя став дуже складним. В радянські часи – в період максимального розвитку українсько-російського білінгвізму – російська мова панувала в основних комунікативних сферах на рівні офіційного спілкування. Це не могло не вплинути на розвиток функціональних стилів української мови.

Мовна ситуація, що склалася в Україні в останні роки, досить парадоксальна, оскільки, згідно Конституції, державна мова одна, проте вільно функціонують дві з майже повною відсутністю в деяких регіонах мови-опонента. Об'єктивно Україна живе в умовах фактичного (не юридичного) білінгвізму. “Віртуально можна уявити собі, як кризь усю країну проходить невидимий кордон, який розділяє її на дві частини: східну, де панує використання російської мови (чимала частина східної частини пасивно володіє українською мовою), і західну, де в усіх сферах функціонує українська мова (більша частина населення західної частини в повній мірі володіє російською мовою)” [1, с.3].

Двомовними є цілі соціальні спільності і це дуже важливо з точки зору визначення характеру білінгвізму та його впливу на подальше функціонування державної мови.

Оцінка такої ситуації не може бути однозначною. Як зазначає У.Вайнрах: “...оточуюче середовище може закріплювати за кожною мовою певні теми і типи співрозмовників єдиним для всієї групи чином. В одних суспільствах білінгвізм знаходиться під підозрою, в інших оточений повагою. В одних суспільствах переключення з мови на мову допускається, в інших – осуджується. Інтерференція може дозволятися в одній мові і зневажатися в іншій” [1, с. 25]. В Україні до певного часу теорія і практика білінгвізму оцінювалася позитивно, проте на сучасному етапі осуджується, висміюється, стає приводом для дискусій та боротьби. Білінгвізм називають “неоковирним колоніальним суржигом”, “мечем, який розколов єдиний народ на уламки”, “задавненою хворобою”. З іншого боку, україно-російська двомовність вважається цілком закономірним явищем і оцінюється як “певний здобуток в культурі спілкування”. Для вирішення існуючих проблем пропонується законодавче закріплення білінгвізму, який вважається об'єктивною реальністю нашого буття, і визнання на державному рівні Європейської хартії регіональних мов і мов меншин, згідно якої мови можуть бути офіційними, регіональними, мовами меншин та нетериторіальними. Хартія припускає, що в якості офіційної може бути визнана і мова обмежена територією використання, і до неї застосовуються заходи захисту, які передбачаються для регіональних мов і мов меншин.

Як вже зазначалося, мовна ситуація всієї території України не є однорідною. На півдні та сході України склалися сприятливі умови для розвитку та функціонування масового білінгвізму. Переважна частина населення цих областей – хто на активному рівні, хто на пасивному – двомовна. Одна і та ж людина може постійно переходити протягом дня з російської на українську мову спілкування. Спостерігається досить мирний розвиток та взаємодія двох близькоспоріднених мов. Показовим в цьому відношенні, на наш погляд, є запорізький регіон. Одним з факторів, що визначають специфіку мовної ситуації в ньому, є національний склад населення. Згідно перепису населення (2001 р.), на території області мешкає 70,8% українців, 27,7% росіян, 4,5% інших національностей. Відповідно даних облстатуправління рідною мовою вважають:

	Мова своєї національності	Українська	Російська	Інша
українці	68,8	-	30,9	0,3
росіяни	95,3	4,4	-	0,3
Болгари	31,8	6,1	61,8	0,3
білоруси	15,9	12,5	71,0	0,6
вірмени	49,0	4,1	45,8	1,1
татари	36,7	4,8	57,2	1,3
євреї	2,3	7,2	89,9	0,6
грузини	30,6	5,6	62,6	1,2
азербайджанці	50,8	5,2	40,6	3,4
молдавани	27,9	17,0	54,1	1,0
німці	6,2	13,3	80,3	0,2
греки	5,0	15,2	79,1	0,7
цигани	69,7	8,8	20,3	1,2
поляки	4,0	38,0	56,8	1,2

Цифри наведені у відсотковому співвідношенні до загальної кількості мешканців.

За ознакою переважного використання мешканцями запорізького регіону тієї чи іншої мови в комунікативних актах можна виділити якнайменше два рівні спілкування – загальнодержавний офіційний, на якому домінує українська мова, та повсякденно-побутовий, який характеризується перевагою російської мови з досить активним функціонуванням суржику (що має найбільш яскраві прояви в невеличких містах та селах). Відповідно і мови, що обслуговують ці рівні, можна віднести до категорій офіційних та побутових (розмовних) мов. Такий функціональний розподіл мов перехрещується з їх розподілом за соціальними стратами та групами і стає вирішальним фактором в “мовній політиці” засобів масової інформації.

В запорізькому регіоні майже 90% друкованих видань користуються російською мовою для спілкування, серед них найбільш популярні – “Индустриальное Запорожье”, “Панорама”, “МИГ”, “Верже”, “Суббота”, “Досьє”, “Улица Заречная”. Лише 10% становлять україномовні видання, які все ж таки виходять і в російськомовному варіанті – “Запорізька Січ”, “Перекур”, “Запорізька правда”. Останнім часом деякі російськомовні видання почали впроваджувати регулярний випуск окремих україномовних сторінок або рубрик, зміст яких, як правило, не виходить за межі офіційної та національно спрямованої інформації. І вже це можна вважати показником певних змін, які відбулись останнім часом в мовній ситуації запорізького

регіону. Оскільки засоби масової інформації, відображаючи реалії сучасного життя, вбирають в себе, адаптують та передають величезні інформаційні потоки, “прагматична спрямованість масової інформації деформує традиційно-національні знакові структури, які в газетному мовленні змінюються під впливом глобальних процесів міжкультурної та міжмовної взаємодії”, коли інформація та аналіз цієї інформації про те чи інше явище приховано або явно формується в геополітичному, економічному, культурному просторі явища, про яке повідомляється. У зв’язку з тим що російський та український народи, розділені у 1991 році державними кордонами, продовжують залишатися в спільній культурній зоні, створюються психологічні та соціокультурні умови мовного контакту, що сприяє проникненню в українську мову російських слів. Взагалі проникнення в будь-яку мову іноземних слів – явище цілком обґрунтоване, закономірне, оскільки в періоди підйому культурно-економічних відносин, розвитку зв’язків між державами відбувається знайомство з новими реаліями життя, опанування іншомовних слів. В умовах масового білінгвізму відбувається активна взаємодія мов. Близькоспоріднений характер білінгвізму обумовлює глибину мовної взаємодії, яка виявляє себе не тільки на формальному рівні (граматична інтерференція, граматичні аналогії тощо), а і на рівні змісту. Необхідно зазначити, що близькоспоріднена двомовність (зі значною кількістю генетично корелятивних, семантично і формально близьких елементів), яка відображується на мовному спрямуванні засобів масової інформації, характеризується двома діалектично взаємопов’язаними механізмами мовної поведінки: тенденцією об’єднання в мовній свідомості носіїв елементів двох мов (тобто відбувається інтерференція мовних систем) і тенденцією до гіперкорекції слововживання (послідовне та підкреслене розрізнення як корелятивних елементів, що не збігаються, так і тих елементів системи, які насправді тотожні в обох мовах). Економічна, культурна взаємодія України з Росією обумовлює посилення українського лінгво-культурного компонента в російській мові.

Мова народу – основний засіб спілкування осіб певної суспільної організації, яку єднає спільність території, змагання, виживання, історії, прагнень. Із зростанням рівня культури нації розширюються способи і засоби спілкування, тому мова знаходиться в постійному русі. Мовні контакти – це важлива передумова мовного обміну, яка дає поштовх розвитку мовного обшару. Звичайно, широкий діапазон мовця діє позитивно на роль і значення його у суспільстві. Але ж знання декількох іноземних мов не виключає необхідності володіння мовою держави, на території якої людина мешкає, – це обов’язок кожного, незалежно від національної приналежності.

Література:

1. Вайнрах У. Языковые контакты. – К., 1979.
2. Голобородько Е.П. Языковая ситуация в Украине: реали и тенденции // Русский язык и литература. – 2001. – №6. – С.2.
3. Дубчинский В.В. Статус русского языка в Украине // Русский язык и литература. – 2002. – №2. – С.3.
4. Козлова Т.О. Культурно-исторический фон в этносемантике // Семантика языковых единиц: Доклады IV Международной конференции. – М., 1998. – С.148.